

BERTA ÁRPÁD

Térd'

A magyar *térd* szó a TESz. szerkesztői szerint (3: 895ab)² „valószínűleg származékszó, [melynek] alapszava, az önállóan ki nem mutatható **tér*- csuvasos jellegű őtörök jövevényszó”.³ *Térd* szavunk régóta a magyar nyelv korai török jövevényszavai közé, – és ezek között helyesen – a biztos etimológiával rendelkező szavak csoportjához tartozik.⁴ A korábbi vonatkozó irodalom bibliográfiai adatait a TESz. (3: 895b) tartalmazza.

A cikk ennek a biztos török etimológiával rendelkező *térd* szónak a törökségi hátterével kíván foglalkozni, mert ezen a területen – a korábbi irodalomhoz képest – új megállapításokat tehetünk:

1. Úgy tűnik, hogy a 'térd' jelentésű török szó (csuvasos **tīr* ~ köztörök *tīz*) képzett alak.

2. Továbbélphetünk a mindmáig vitatott őstörök rekonstrukciók területén, köztük az altáji és a török nyelvtörténet egyik alapkérdésének a vizsgálatában, az ún. rotacizmusában.

A magyar *térd* szó valóban belső képzésű, kicsinyítő képzővel bővített származékszó, és bázisául egy csuvasos **tīr* hangalak szolgálhat.

¹ A H. Tóth Imre professzor urat 70. születésnapja alkalmából köszöntő gyűjteményes kötetbe egy olyan rövid etimológiai tanulmányt nyújtok át – jó egészséget s még hosszú ideig tartó alkotókedvet, sikereket kívánva – egykori tanáromnak, melyben igyekszem igazolni, hogy nagyon figyeltem arra, amit többször hallottam tőle óráin majd később egyéb alkalmakkor is. Sok minden mellett az adatok tisztelére, a nyelvi tények módszeres rendszerezésének szükségességére tanított, s arra, hogy újat mondani a nyelvészletben nemcsak új adatok birtokában, hanem a már korábban is ismert nyelvi tények gonpos mérlegelése után is lehet.

² EWUng. 1506a.

³ Az etimológia támogatására a szótár szerkesztői néhány török nyelvi adatot sorakoztatnak föl, fölhívják a figyelmet az irodalomban elterjedt köztörök *tiz* 'térd' ~ mongol *türei* 'csizmaszár' egyeztetésre (vö. Ramstedt 1935: 415b: *türē* 'Stiefelschaft', melynek esetleges tunguz párhuzamaival kapcsolatban l. Doerfer 1985: 69–70), majd az átvett ócsuvas alakot **tīr* vagy **tēr* formában rekonstruálják, mely a magyarban +*d*, +*gy* kicsinyítő képzővel bővült. Ez utóbbihoz l. a *térd* szó nyelvjárási *térgy* alakját.

⁴ A megfelelő török szavak helyes egyeztetése a magyar *térd* szóval megtalálható már Beregszászinál, idézi Gombocz 1912: 129.

A csuvasos **tīr* formát, ill. ennek köztörök megfelelését a turkológiai irodalom simplexnek tartja: vö. Räsänen 1969: 482a (**tīr*); Clauson 1972: 570b (1 *tīz* (*d-*) ‘knee’); Sevortjan 1980: 336–337 (*dīz*⁵ ‘koleno’).

A ‘térđ’ jelentésű török szó az ótörök kor nyelvemlékes szakaszától kezdődően jól adatolt, s a fontosabb adatok a főntebb jelzett etimológiai és szótörténeti szótárakban megtalálhatók. Tekintettel erre, itt elégséges egy rövid válogatást nyújtanunk a nyelvtörténeti adatokból, míg a modern török adatok összeállításánál igyekszünk ugyan a teljességre, bár itt sem voltunk figyelemmel valamennyi rendelkezésünkre álló nyelvjárási adataira.

Ótörök adatok:

tizlig ‘having knecs’ (KT keleti 2; BK keleti 3); *tiz* ‘knecs’ (Irk Bitig 60),⁶

Középtörök adatok:

tiz, *tizgi*⁷ ‘Knie’ (CCD); *tiz* ‘diz’ (AT); *tiz* id. (Id.); *tiz* ‘knee’ (Koran); *ṭiz*, *diz* id. (Hexaglot);

Modern török adatok:

O: *diz* ‘koleno’ (ttö); *dīd*⁸ id. (tkm); *diz* id. (gag); *diz* id. (az);

K: *tēz* ‘koleno, kolenka; kolčni’ (tat); dial. *tēd* ‘koleno; kolennyj’ (bšk); *tīze* ‘koleno’ (kzk); *tiz* id. (kr-tat); dial. (*južn.*) *tiz* id. (kirg), *tize* id. (kirg); *dize* id. (kkalp); *tiz* id. (kmk); *tiz* ‘koleno, kolenka’ (nog); *tiz* ‘koleno’ (kar. t, h); *tiz* id. (kar. t); *tüz* id. (kar. k); *kiz*⁹ id. (kar. h);

Sz: *tize* ‘koleno’ (ojr); *tize* ‘štany’ (ojr.Kmd); vö. *diskek*¹⁰ ‘koleno’ (tuv); dial. *tīs* id. (hak); *tīzek*, *tīstene* id. (hak); *tīzene* id. (szag);

⁵ Sevortjan két részre osztja a szócikkét: *dīz* és *tize*. A szócikk második részében a *tize* forma alatt számos – egymással nem közvetlenül összefüggő – származékot említ, melyeket +A, +Ak, +kA, +gAk képzős származéknak gondol, s itt említ olyan formákat is, melyek az általa eredetinek gondolt *dīz* szónak a *baš* ‘fej’ szóval alkotott összetételére vezethetők vissza. Az özbegből és a neoujgurból idézett *tizzā*, *tīzzā* szóformákkal kapcsolatban Sevortjan megjegyzi, hogy a szóbelseji gemináta valószínűleg egy -z/- szegmens helyén állhat (*tiz+le*). A +LÁ denominális nomenképző ugyanakkor ilyen funkcióban ismeretlen, így megjegyzése jelenlegi formájában nehezen kezelhető.

Érdemes rögzíteni, hogy Sevortjan, aki etimológiai szótárában mindig igyekszik az ősi igei és nominális bázisok meglétének igazolására, a szócikkben leszögezi, hogy a nyelvi adatok alapján nincs realitása egy egykori **tiz-* (sic!) ige rekonstrukciójának.

⁶ Vö. még: *tiz* ‘Knie’ (Bang–Gabain 1931).

⁷ Obskurus alak. +G/ képzővel aligha számíthatunk, talán egy +Ak kicsinyítő képzős *tizāk* forma birtokos személyragozott alakja lehet a *tizgi* < **tizāki* szóforma. A CCD *tizge* ‘Strumpband’ adata a *tiz* bázis +GA képzős származékának tűnik.

⁸ A tkm. adat mélyhangrendűsége talán másodlagos, hosszú vokális viszont megőrzött ősiség.

⁹ Az etimologikus **t-* helyén jelentkező *k-* másodlagos a karaimban. (Nem érinti a cikkben tárgyaltakat, de jól ismert jelenség ennek a fordítottja is, amikor az etimologikus **k-* helyén *t-*t találunk a karaimban.)

¹⁰ Egy egykori +GAk képzős származék.

T: *tiz* id. (nujg); dial. *tizzä* id. (nujg); *tiz* 'knee' (nujgJarring); *tez*, *tiz*, *tis* 'koleno' (lobn); *tez* id. (sujgMalov); *tiz*, *tiz*, *tuzə* 'genou' (szalKakuk); *tüz*, *tizex* 'koleno, koleni' (szalTunišev); *tiz*, *tizza* 'koleno, koleni' (özb);

J: *tüsäx* 'perednjaja storona ljažki; koleno, koleni' (Pckarskij 1959, 3: 2923);

H: *tīz*, *tīz* 'Knie';

Cs: *čěr* '(ust.) koleno i koleni'.

A nyelvtörténeti és modern török formák egy régi török **tīz* alak rekonstrukcióját teszik lehetővé. Az itt – szándékosan „régii török” címkével ellátottan – rekonstruált forma, melyet eddig simplexnek tartott az irodalom, valószínűleg származékszó. Forrása egy – egyébiránt jól – ismert török ige, a *tirä-* 'alá-, ki-, feltámaszt' lehetett.

Az igei bázis nyelvtörténeti adatairól jó tájékoztatást nyújtanak a következő helyek: Clauson 1972: 533a (*tirä-* (d-) 'to prop up, support'); Severtjan 1980: 237–240 (*dīre-* 'podpirat').¹¹

Erdal az ótörök szóképzésről írott monográfiájában három helyen (1991: 360, 569, 620) tesz említést az ótörök *tirä-* 'to prop up' igeről, ill. származékairól. Itt két lényeges megfigyelését érdemes megisméltetni:

1. Ugy látja (360), hogy a *-gOk* deverbális névszóképző előtt a tövégi *-ä* magánhangzó pontosan úgy tűnik el, mint az tapasztalható a tövégi magánhangzók *-g^o* szegmens előtti elizójakor a *tara-gak* > *targak* 'comb', *kūri-gäk* > *kūrgäk* 'oar; shovel', *äri-gür* > *ärgür-* 'to melt (tr.)' esetében: *tirä-gök* > *tirgök* 'pillar, post'.¹²

¹¹Severtjannál ezúttal is két részre osztott a szócikk. A *dīre-* < **tirä-* 'podpirat'; *opirat* 'sja na čto-l., *upirat* 'sja vo čto-l.; imet' *podderžku*' stb. jelentésű igei alak után, a második részben a közel hasonló jelentésű *tirke-* 'podstavljat' *podporu*; *stavit* 'stolb' ige adatai vannak felsorolva. A *tirke-* ige a széles elterjedtséget mutató *tīre-* (*dīre-*) igevel szemben csak a csagatájából, ill. özbeg és ttö. nyelvjárásokból mutatható ki, s a *tirä-* származékából alakulhatott ki, melynek két módja is elképzelhető: **tirä-(o)k+A-* > *tirke-*, ill. **tirä-(X)g+A-* > *tirke-*.

Severtjan (1980: 238) arra gondol, hogy a *tirä-* ige denominális származék lehet, s egy *+A-* formánst különít el az ige szegmentálásakor: *tīr+e-*. A *tīr* bázis – Severtjan véleménye szerint – a törökben perzsa eredetű lehet. Mindez egy elvi lehetőség, mely további vizsgálatot igényel, akkor is, ha sem Clauson 1972: 533a, sem Erdal – az ótörök szóképzésről írt – monográfiája (1991) nem számol azzal, hogy az ótörök *tirä-* ige származékszó lenne.

Severtjan másik megjegyzése, mely egy egykori, de szekunder **tīr-* ~ **tīr-* ige rekonstrukciójának a lehetőségét fessegeti, az adatok szörványos volta miatt aligha több mint egy munkahipotézis, mely még nagyon figyelmes vizsgálatra vár.

¹²Nem lényegtelen, de itteni gondolatmenetünk szempontjából másodlagos kérdés, hogy a *tirgök* olvasat bizonytalan. Lehet, hogy *tirkök* alakot kell fölvennünk, amennyiben a tövégi magánhangzó *-g^o* szegmens előtti eltűnése következtében tövégi pozícióba került *r/* után a *l/g* éppúgy *l/k/* lesz, mint az szabályosan bekövetkezik az eredeti tövégi *r/l-* ek utáni helyzetben.

2. Rámutat (620), hogy a *tirä-* bázisige 'to prop up / against' jelentése – el-
lentétben gyakran átvitt jelentéstartalmú származékaival – az ótörök anyagban min-
dig konkrét fizikai értelemben értendő.

A török *tirä-* ige származékaihoz l. még: Doerfer 1965: 655.

Az ótörök *tirä-* igei bázis modern török adatai a következők:

O: dial. *dire-* 'podpirat' (stenu i t.p.)' (ttö);¹³ *dīre-* 'podpirat'; prislonjat'; upirat'sja
vo čto-l., opirat'sja o čto-l.; pristavljat'; prikladyvat'; prihodit' k čemu-l.; dohodit' do
čego-l., dostigat' čego-l.' (tkm);¹⁴ a gagauzban a bázisige nem mutatható ki, hiszen
helyére a továbbképzett *direkle-* (< *dire-k+le-*) ige lépett, de az eredeti bázis száрма-
zékai továbbélnék;¹⁵ *dirä-* 'upirat' (vo čto), podpirat'; pristavit' (az);¹⁶

K: *těrdä-* 'podpirat', podperet', stavit' (postavit) podporki' (tat);¹⁷ *těrdä-* 'podpirat' čto;
prislonjat'; pristavljat'; (*peren.*) dovodit' do kakogo-l. sostojanija' (bšk);¹⁸ *tīre-* 'pod-
pirat' (kzk);¹⁹ *tire-* 'podpirat'; upirat' (kr-tat);²⁰ *tire-* 'podpirat' (kirg);²¹ *tire-* id.
(kkaip); *tire-* 'podpirat'; pristavit' čto-l. k čemu-l. vplotnuju' (kmk);²² *tire-* 'podpi-
rat'; stavit' podporku; opirat' (nog);²³

Sz: *tīre-* 'podpirat' čto-libo' (hak);²⁴

¹³ Fontosabb származékai: *direk* 'stolb, stojka, drevko; mačta; šest'; *diren-* 'upi-
rat'sja, uprjamit'sja; uporstvovat'; nastaivat' na svoem; okazyvat' soprotivlenie, soprotivljat'-
sja; protivit'sja'.

¹⁴ Fontosabb származékai: *dīreg* 'podporka; rasporka; (*peren.*) oplot, opora; pod-
deržka'; *dīrel-* II 'byt' podpertym, podpirat'sja; byt' prislonennym, prislonjat'sja; ustrem-
ljat'sja; byt' napravlennym, ustremlennym (*o glazah, vzgljade*)'.

¹⁵ Fontosabb származékok: *direk* 'stolb, kolonna; mačta; balka; drevko'; *direkle-*
'podpirat', podderživat'; (*peren.*) podtverždat'; utverždat'.

¹⁶ Fontosabb származékok: *diräk* 'stolb, breвно, balka; opora, podporka'; *dirän-*
'upirat'sja, byt' pristavlennym, podpirat'sja; nastaivat', nalegat', nastojatel'no trebovat';
uprjamit'sja, uporstvovat'.

¹⁷ Fontosabb származékok: *těrdü* 'podporka'; *těräk* 'podporka, podstavka; (*pe-
ren.*) opora; podderžka, nadežda'.

¹⁸ Fontosabb származékok: *těrdü* II 'podpora, podporka'; *těräk* 'podpora, podpor-
ka, podstavka; (*peren.*) opora, podderžka; oplot (*vysok.*)'; *těrägēs* 'podporka; upor; soška,
sošnik u orudija, pulemeta i.t.p.'.

¹⁹ Fontosabb származékok: *tirek* 'podporka, opora'; *tiren-* 'opirat'sja'; *tirew*
'stolb; podporka'.

²⁰ Fontosabb származékok: *tireme* 'podporka, opora'; *tirel-* 'byt' popertym, upor-
stvovat', soprotivljat'sja'.

²¹ Fontosabb származékok: *tirek* 'podporka; (*peren.*) opora'; *tirō* 'podpiranie;
podporka, opora; ljušnja (čas' telegi)'.

²² Fontosabb származékok: *tirev* 'podporka; (*peren.*) prepjatstvie'.

²³ Fontosabb származékok: *tirev* 'stolb, podporka'; *tirek* 'podporka, podstavka;
(*peren.*) opora, podderžka'; *tireniš* 'opora, podderžka'.

²⁴ Fontosabb származék: *tireg* 'podporka'.

T: *tiri*-²⁵ ‘upirat’, podpirat’, prislonjat’; stavit’ podporki’ (nujg);²⁶ – (szal);²⁷ *tira*- ‘podpirat’; upirat’; prislonjat’, opirat’ (özb);²⁸
 J: *tirā*- ‘podpirat’, upirat’ koncom ostreja vo čto-libo; prinosit’ (Pekarskij 1959, 3: 2678–2679);²⁹
 H: vö. *tirān*- ‘ausruhen’³⁰, sich anlehnen’;
 Cs: *těre*-³¹ ‘upirat’sja, protivit’sja’.³²

Az ótörök *tiz* ‘térd’ szó úgy függhet össze az ótörök *tirā*- < őstörök **tirā*- igével, mint ahogy több -(X)z képzős ótörök névszó *or(V)* tövű igei bázisával, vö. pl. a következő adatokat Erdal (1991: 323) összcállításában:³³

kūtuz ‘a mad dog’ < **kūtur*-(u)z;
ārgüz [‘a hó és a jég olvadása a tavasz elcjén’] < **ārgür*-(ü)z;
munduz [‘szenilis, együgyű’] < **mun-dur*-(u)z;
adiz [‘egy kisebb (műveletlen) földdarab’] < **adir*-(i)z;
yaviz ‘bad’ < **yavri*-z;
sämiz ‘fat (adj., of an animal)’ < **sämri*-z.

Ugyanezen kategóriában említhető a magyar *ökör* szó török etimonja is, melynek köztörök formája **pökkVr*-(X)z > **pökkXz* = **pökXz* alakban rekonstruálható.³⁴

Kérdéses, hogy etimológiai összefüggés kereshető-e a ‘térd’ jelentésű török *tiz* és a ‘könyök’ jelentésű *tirsgäk* > *tirsäk* szavak között. Räsänen (1969: 481b),³⁵ Clauson (1972: 553b: *tirsgäk*), Sevortjan (1980: 336–337) nem utalnak ennek még

²⁵ A nujg. második szótagi -i- az UjgRSI. *tirimäk* lemmájában másodlagos.

²⁶ Fontosabb származékok: *tirāš* ‘podpiranie’; *tiräk* ‘opora, podpora, podporka, podstavka’.

²⁷ Vö. ugyanakkor szal. (Tenišev) *terex* ‘podporki (pod potolkom)’.

²⁸ Fontosabb származékok: *tirak* ‘podporka, opora; (peren.) opora’; *tirgak* ‘podporka, opora; kreplenie; (peren.) opora, oplot’.

²⁹ Fontosabb származékok: *tirān*- ‘upirat’sja vo čto, opirat’sja na čto (Instr. Abl.); ukrepljat’sja’; *tirāx* ‘obladajuščij krepkimi myščami, ne dopuskajušč mi (skotinu) ostupit’sja ili poskol’znut’sja; krepkij, ustojčivyy; ustojčivost’; podpora, podporka’.

³⁰ Világosan másodlagos jelentés.

³¹ A csuvas igei bázis és származékai jövevényelemek a tatárból.

³² Fontosabb származékok: *těrev*, *těrek* ‘podporka, upor; opora’; *těren*- ‘opirat’sja; upirat’sja’.

³³ Mindez a régi török -(X)z képző expanziós viselkedését, és az *or(V)*- végű igei bázisok végződésének megrövidülését, pontosabban elizióját mutatja.

³⁴ Vö. A magyar nyelv korai török jövevényyszavainak törökségi hátteréhez II (3. Iker; 4. *Ökör*) c. cikkemet (Nyelvtudományi Közlemények 98, 2001: 175–185).

³⁵ Räsänen az idézett helyen egy közlebről nem magyarázott összevetést javasol a kzk. *tilärsäk* ‘Schienbein’ szóval.

a lehetőségére sem. Róna-Tas (1970: 727) viszont határozottan fölveti az etimológiai összefüggés lehetőségét: „A török *tiz* ‘térd’ szó nem választható el a *tirsgek* ‘könyök’ szótól. Világosan mutatja ezt a hakasz *tirsek* ‘az állat hátsó lábának térde’, valamint a csulimi *tirsek* ‘térdkalács’ szó is. A szó tehát eredetileg a végtag csuklóizületét jelentette.” Erdal (1991: 74) nem foglal állást a kérdésben, pontosabban inkább elutasító a véleménye, mintsem igenlő, hiszen utal rá, hogy Zieme–Kara 1978 a 430. jegyzetben a *tirsgäk* ‘elbow’ szót a *tiz* ‘knee’ származékaként említik, s jelzik, hogy ez utóbbi összefügg a magyar *térd* szóval, de Erdal a jegyzetben foglaltakra vonatkozó véleménye helyett kizárólag Doerfer szóbeli közlésére hivatkozik, miszerint Doerfer mindezt nem tartja valószínűnek.

A ‘könyök’ szó történeti adatainak jó összeállítását nyújtja Clauson 1972: 553b, így ezúttal megelégszünk a modern formák felsorakoztatásával:

O: *dirsek* ‘lokot’; izgib, povorot (dorogi); izlučina (reki) (ttö); *tirsäk* ‘lokot’; koleno (truby) (tkm); *dirsek* ‘lokot’; loktevoj; izgib, povorot, koleno; (*ust.*) lokot’ (starinnaja mera dliny, ravnaja 0,637 m) (gag); *dirsäk* ‘lokot’; sgib, izgib (reki); (*teh.*) koleno, kronštejn’ (az);

K: *těrsäk* I ‘lokot’; II ‘(*teh.*) koleno, kolence’ (tat); *těrhäk* ‘lokot’; loktevoj; (*teh.*) koleno’ (bšk); *tirsek* ‘golen’ (kzk); *tirsek* ‘lokot’ (sustav); koleno (truby) (kr-tat); *tirsek* ‘ahillesovo suhožilie; jačmen’ (kirk);³⁶ *tirsek* ‘lokot’ (kmk); *tirsek* ‘lokot’ (nog);

Sz: *tirsek* ‘koleno zadnej nogi životnogo’ (hak);

T: *tirsak* ‘lokot; (*teh.*) koleno’ (özb); *tüssäx, tüssix* ‘lokot’ (szalTenišev);

H: *tirsäk* ‘Ellenbogen’.

Ha összevetjük a ‘könyök’ szó adatainak hangtani köntösét a ‘térd’ szó adataival, láthatjuk, hogy mindössze két olyan nyelvet találunk, ahol az adatok nem erősítik meg az etimológiai összefüggés föltételezését. Ezek a nyelvek a türkmén és a szalár.

A szalárban tapasztalható eltérés (az *-i- ~ -i- ~ -u- ~ -ü-* ingadozás, ill. a következetes *-ü-*) a *tiz, tiz, tuza* (szalKakuk), *tüz, tizex* (szalTenišev) ‘térd’, ill. *tüssäx, tüssix* (szalTenišev) a ‘könyök’ szóban, nem tűnik olyan számottevőnek, hogy mindez cáfolhatná az etimológiai kapcsolat lehetőségét. Az önálló irodalmi nyelvvel nem rendelkező, Kinában beszélt szalár nyelvjárási hálózat vokalizmusa a konzervatívabbnak és „szabályosabbnak” tűnő első szótagban is jelentős ingadozást mutat más szavakban is. Vö. pl. Tenišev 1976-ban kiadott szalár anyagából a vizsgálatunk tárgyával kiválóan összevethető *tiz ~ tüz* ‘rovnyj, gladkij; ravnina, nizmennost’ belső ingadozást mutató példát. A *-z-*, *-z-*, ill. *-ss-* szembenállása természetesnek tekinthető: a *-z-*, *-z* egy történeti *z, az *-ss-* egy *-rs(g)- hangkapcsolat helyén áll, s ez utóbbi szalár képviselő asszimilációs folyamat eredménye lehet.

³⁶ A kirgiz szó második jelentése, ‘jačmen’ aligha tartozik ide (másként Clauson 1972: 553b), inkább egy homofón alakról lehet szó, vö. *tirsek* ‘pryšč, ugor; jačmen’ (na glazu) (ojr), *diskek* ‘(med.) jačmen’ (tuv).

Súlyosabb fejtörést okoz a türkmén adatok között feszülő különbség, ahol a 'térd' jelentésű szó hangalakja *dīd*, míg a 'könyök' szó *tirsäk* formában adatolt. Első látásra ezek az adatok nem tartozhatnak közös etimonhoz. Összefüggésük mégsem zárható ki teljes biztonsággal. A 'térd' jelentésű tkm. *dīd* szó egy **tīz* alakra mehet vissza, s a mai tkm. hangalak kialakulása szabályosnak tekinthető: a **t-* > *d-* hangváltozás egy hosszú vokális előtt teljesen szabályos, a szóvégi **-z* > *-d* szintén rendszerszerű. A mélyhangrendű ~ magashangrendű *l*-féle hang egymás helyén való megjelenése sem tartozik a váratlan hangtani változások közé, s mindez független attól, hogy kiindulópontként egy etimonban *ī* vagy *ĩ* szerepelt. A tkm. *tirsäk* 'könyök' szóban – etimológiai összefüggés esetén – a *t-* szókezdő arra utalhat, hogy a magánhangzó a szóban korán röviddé vált, s így nem ment végbe a **t-* > *d-* változás. Feltehető, hogy a magánhangzó lerövidüléséért a szóképzés kapcsán kialakult új szóstruktúra (**tīrā-(X)z* > *dīd*, de **tīrā-(X)z+gāk* > **tīrZ(G)āk* > *tirsäk*) lehet a „felelős”. A türkmén ilyen szempontú módszeres vizsgálata még előttünk álló feladat,³⁷ s ennek a vizsgálódásnak az elvégzése előtt nem lehet választ adni arra a kérdésre, hogy összetartozik-e a tkm. *dīd* és a *tirsäk* szó. Elvi lehetőségként az is fölmerülhetne, persze, hogy a *tirsäk* jövevényszó a türkménben. Ez a lehetőség azonban tényleg csak elvi, hiszen a kölcsönzést főként oguz nyelvekből (nyelvjárásokból) várhatnánk, viszont ezek mindegyikében *d-* szókezdőt találunk a 'könyök' jelentésű szóban, vö. *dirsek* (ttö), *dirsäk* (az), szókezdő *t*-vel kölcsönzés esetében földrajzi okok miatt talán leginkább az özbeg (*tirsak*) jöhetne számításba.

RÖVIDÍTÉSEK

AT	középkipcsak nyelvemlék, I. Atalay 1945
az.	azeri, I. Azizbekov 1985
bšk.	baskír, I. Uraqsin 1996
CCD	a Codex Cumanicus német része, I. Gronbech 1936, 1942
Cs.	csuvas, I. Skvorcov 1982
dial.	nyelvjárási
gag.	gagauz, I. Baskakov 1973
H	haladzs, I. Doerfer–Tezcan 1980
hak.	hakasz, I. Baskakov 1953
Hexaglot	középtörök nyelvemlék, I. Golden 20 00
Íd.	középkipcsak nyelvemlék, I. Caferoğlu 1931
Irk Bitig	ótörök rovásírásos jóskönyv, I. Tekin 1993
J	jakut, I. Pekarskij 1959
K	kipcsak nyelvág
kar. h.	a karaim nyelv halicsi nyelvjárása, I. Baskakov 1974
kar. k.	a karaim nyelv krími nyelvjárása, I. Baskakov 1974

³⁷ Hogy a szóstruktúra megváltozásának ilyenféle hatása tényleg lehet a türkmén hosszúságokra, mutathatja pl. a tkm. *ār-* 'ustavat', utomljat'sja' – *arrik* (!) 'hudoj, ishudavšij; toščij, istoščennyj; podžaryj'; *arrikla-* 'hudet', toščat' adatok esetleges (!?) összetartozása.

kar. t.	a karaim nyelv trakai nyelvjárása, I. Baskakov 1974
kirg.	kirgiz, I. Judahin 1965
kkalp.	karakalpak, I. Baskakov 1951
kmk	kumük, I. Bammatov 1969
Koran	középtörök emlék, I. Eckmann 1976
Köl Tegin	ótörök rovásírásos emlék, I. Tekin 1988
kr-tat.	krími tatár, I. Asanov 1988
kzk.	kazak, I. Mahmudov 1954
lobn.	lobnor, I. Malov 1956
nog.	nogaj, I. Baskakov 1963
nujg.	neoujgur, I. Rahimov 1968
nujgJarring	neoujgur nyelvjárás, I. Jarring 1964
O	oguz nyelvág
ojr.	ojrot, I. Baskakov 1947
ojr.Kmd.	az ojrot nyelv kumandí nyelvjárása, I. Baskakov 1972
özb.	özbeg, I. Borovkov 1959
sujgMalov	sárga ujgur nyelvi anyag Malov gyűjtésében, I. Malov 1957
Sz	szibériai nyelvág
szag.	a hakasz egyik nyelvjárása, I. Baskakov 1953
szalKakuk	szalár nyelvi anyag Kakuk gyűjtésében, I. Kakuk 1962
szalTenišev	szalár nyelvi anyag Tenišev gyűjtésében, I. Tenišev 1976
T	turki nyelvág
tat.	tatár, I. Golovkina 1966
tkm.	türkmen, I. Baskakov 1968
ttö.	törökországi török, I. Mustafaev 1977
tuv.	tuvai, I. Pal'mbah 1955
UigTot	I. Zieme-Kara 1978

IRODALOM

- Asanov, Š. A. et al. (szerk.) 1988, *Krymskotatarsko-russkij slovar'*. Kiev: Radjans'ka škola.
- Atalay, Besim 1945, *Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lúgat-it-Türkiyye*. Ceviren ... İstanbul.
- Azizbekov, H. A. (szerk.) 1985, *Azerbajdžansko-russkij slovar'*. Baku: Azerbajdžanskoe gosudarstvennoe izdatel'stvo.
- Bammatov, Z. Z. (szerk.) 1969, *Kumyksko-russkij slovar'*. Moskva: Sovetskaja énciklopedija.
- Bang, W. – Gabain, A. von. 1931, *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der türkischen Turfan-Texte. Sonderausgabe aus den Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Klasse. XVII*. Berlin.
- Baskakov, N. A. et al. (szerk.) 1947, *Ojrotsko-russkij slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej.
- Baskakov, N. A. 1951, *Karakalpakskij jazyk. I. Materialy po dialektologii (teksty i slovar')*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Baskakov, N. A. (szerk.) 1953, *Hakassko-russkij slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej.
- Baskakov, N. A. (szerk.) 1963, *Nogajsko-russkij slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej.

- Baskakov, N. A. et al. (szerk.) 1968, *Turkmensko-russkij slovar'*. Moskva: Sovetskaja énciklopedija.
- Baskakov, N. A. 1972, *Dialekt kumandincev (kumandī-kiži)*. Moskva: Nauka.
- Baskakov, N. A. (szerk.) 1973, *Gagauzsko-russko-moldavskij slovar'*. Moskva: Sovetskaja énciklopedija.
- Baskakov, N. A. et al. (szerk.) 1974, *Karaimsko-russko-pol'skij slovar'*. Moskva: Russkij jazyk.
- Beregszászi, Paulus 1796, *Ueber die Aehnlichkeit der ungarischen Sprache mit den morgenländischen*. Leipzig.
- Borovkov, A. K. (szerk.) 1959, *Uzbeksko-russkij slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej.
- Caferoğlu, Ahmet (szerk.) 1931, *Abū-Hayyān, Kitāb al-Idrāk li-lisān al-Atrāk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Clauson, Gerard Sir 1972, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Doerfer, Gerhard 1965, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen 2*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Doerfer, Gerhard 1985, *Mongolo-Tungusica (Tungusica 3)*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Doerfer, Gerhard – Tezcan, Semih 1980, *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)* (Bibliotheca Orientalis Hungarica 26). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Eckmann, János 1976, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Erdal, Marcel 1991, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon 1–2* (Turcologia 7). Wiesbaden: Harrassowitz.
- EWUng. – *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*. Hrsg.: Loránd Benkő. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992–1994.
- Golden, Peter B. (szerk.) 2000, *The King's Dictionary. The Rasūlid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol*. Leiden–Boston–Köln: Brill.
- Golovkina, O. R. (szerk.) 1966, *Tatarsko-russkij slovar'*. Moskva: Sovetskaja énciklopedija.
- Gombocz, Zoltán 1912, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Helsinki.
- Gronbech, K. 1936, *Codex Cumanicus*. Cod. Marc. Lat. DXLIX. In Faksimile herausgegeben mit einer Einleitung von ... Monumenta Linguarum Asiae Maioris I. Kopenhagen.
- Gronbech, K. 1942, *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Monumenta Linguarum Asiae Maioris. Subsidia. Vol. I. Kopenhagen.
- Jarring, Gunnar 1964, *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary* (Lunds Universitets Årsskrift. N.F. Avd. 1. Bd. 56. Nr. 4). Lund: CWK Gleerup.
- Judahin, K. K. 1965, *Kirgizsko-russkij slovar'*. Moskva: Sovetskaja énciklopedija.
- Kakuk, S. 1962, *Un vocabulaire Salar*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 14, 2, 173–196.
- Mahmudov, H. et al. 1954, *Kazahsko-russkij slovar'*. Alma-Ata: Izdatel'stvo Akademii Nauk Kazahskoj SSR.
- Malov, S. E. 1956, *Lobnorskij jazyk. Teksty, perevody, slovar'*. Frunze: Izdatel'stvo AN Kirgizskoj SSR.
- Malov, S. E. 1957, *Jazyk želtyh ujugurov*. Alma-Ata: Izdatel'stvo Akademii Nauk Kazahskoj SSR.

- Mustafaev, Ė. M. et al. (szerk.) 1977, *Turecko-russkij slovar'*. Moskva: Russkij jazyk.
- Pekarskij, Ė. K. 1959, *Slovar' jakutskogo jazyka 1–3*. Napečatano foto-mehaničeskim sposobom s I-go izdanija [1907–1930 gg.]. Jakutsk: Jakutskij Filial AN SSSR.
- Pal'mbah, A. A. (szerk.) 1955, *Tuvinsko-russkij slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovaraj.
- Rahimov, T. R. (szerk.) 1968, *Ujgursko-russkij slovar'*. Moskva: Sovetskaja enciklopedija.
- Ramstedt, G. J. 1935, *Kalmückisches Wörterbuch (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 3)*. Helsinki.
- Räsänen, Martti 1969, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 17, 1)*. Helsinki.
- Róna-Tas András 1970, *Az altaji nyelvrokonság vizsgálatának alapjai. A nyelvrokonság elmélete és a csuvas–mongol nyelvviszony*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest. Kézirat.
- Sevortjan, Ė. V. 1980, *Ėtimologičeskij slovar' tjurkskih jazykov 3*. Moskva.
- Skvorcov, M. I. (szerk.) 1982, *Cävašla-viräsla slovar'*. Muskav: Russkij jazyk.
- Tekin, Talat 1988, *Orhon yazıtları (Türk Dil Kurumu Yayınları 540)*. Ankara.
- Tekin, Talat 1993, *Irk Bitig. The Book of Omens (Turcologica 18)*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Tenišev, Ė. R. 1975, *Stroj salarskogo jazyka*. Moskva: Nauka.
- TESz. – *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Főszerk.: Benkő Loránd. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967–1984.
- Uraqsin, Z. G. (szerk.) 1996, *Başqortsa-russa hüðlek*. Mäskäü: Digora.
- Zieme, Peter – Kara, György 1978, *Ein uigurisches Totenbuch. Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109) (Bibliotheca Orientalis Hungarica 22)*. Budapest.